

## ARTYKUŁ RECENZYJNY

## Nowe spojrzenie na uroczystości żałobne cesarza Rudolfa II Habsburga

Václav Bůžek, Pavel Marek, *Smrt Rudolfa II*

Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2015, ss. 156, il. barwnych 24,

*Knižnice Dějin a současnosti*, t. 55

ISBN: 978-80-7422-354-9

Barwna postać cesarza Rudolfa II Habsburga posiada bogatą literaturę<sup>1</sup> (w prezentowanej publikacji jej zestawienie mieści się na 12 stronach!, choć nie wszystkie zarejestrowane prace dotyczą bezpośrednio cesarza i – rzecz jasna – ograniczone są do opracowań odnoszących się do tematyki książki), a nawet monograficzne czasopismo<sup>2</sup> i specjalny portal internetowy *Kaiser Rudolph II. und seine Welt*<sup>3</sup>. Pomimo tego autorzy znaleźli lukę w badaniach, którą swą pracą starają się wypełnić. Tematem uczynili – jak anonsuje tytuł – śmierć cesarza, jego ostatnią chorobę i uroczystości żałobne, a swój wywód oparli na źródłach, które w tym aspekcie dotychczas nie były wykorzystywane. Zarazem wpisali się w nurt badań cieszących się ostatnio znaczną popularnością<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Warto też przypomnieć wystawy: *Rudolf II. a Praha* (Praga, Pražský hrad, 30 maja - 7 września 1997 r.) i jej obszerny katalog: *Rudolf II. a Praha. Císařský dvůr a rezidenční město jako kulturní a duchovní centrum střední Evropy. Katalog vystavených exponátů*, ed. E. Fučíková [et al.], Praha–Londýn–Milán 1997; wyd. niem.: *Rudolf II. und Prag. Kaiserlicher Hof und Residenzstadt als kulturelles und geistiges Zentrum Mitteleuropas*, Prag–London–Mailand 1997. Por. także podsumowanie epoki Rudolfa II w syntezie *Habsburkové 1526-1740. Země Koruny české ve středoevropské monarchii*, ed. V. Bůžek, R. Smíšek, Praha 2017, cz. VIII: *Praha Rudolfa II.*; w tym P. Marek, *Osobnost Rudolfa II. ve svědectvích dobových pozorovatelů* (s. 641-642).

<sup>2</sup> „Studia Rudolphina” 2001, R. 1; do tej pory ukazało się 19 tomów, w tym podwójnych: 12/13: 2013 i 17/18: 2018 oraz Sonderheft w latach 2009 i 2018. Zawartość czasopisma on-line do 2013 r.: [<https://kramerius.lib.cas.cz/periodical/uuid:e142cfc6-93db-40ed-85f0-8baa429d04a1>] – 1 VIII 2021.

<sup>3</sup> *Kaiser Rudolph II. und seine Welt*, [on-line:] [<http://documenta.rudolphina.org/>] – 2 IV 2015.

<sup>4</sup> Por. uwagi Katarzyny Kuras w recenzji *Les derniers jours des Rois*, sous la dir. de P. Guennifey, Paris 2014 („Przegląd Historyczny” 2015, t. 106, z. 1, s. 172-177). W polskim piśmiennictwie zob. nowsze publikacje: R. Sulewska, *Warszawskie uroczystości pogrzebowe królów i ich rodzin w XVI i XVII wieku. Ceremoniał, przestrzeń, oprawa plastyczna*, „Rocznik Historii Sztuki” 2019, t. 44, s. 179-204, <https://doi.org/10.24425/rhs.2019.131208>, oraz zbiorowe opracowanie: *Śmierć, pogrzeb i upamiętnienie władców w dawnej Polsce*, red. naukowa H. Rajfura [et al.], Warszawa 2020.

Prezentowana książka doczekała się już kilku recenzji w historiografii czeskiej<sup>5</sup>.

Wokół osobowości i stanu zdrowia Rudolfa II już za jego życia ukształtowały się dwie przeciwstawne opinie: apologetyczna, lansowana przez dwór praski, oraz krytyczna, rozpo-  
wszechniana przez posłów obcych dworów, podróżników i inne osoby odwiedzające Pragę. W ostatnich latach utrwalił się pogląd, że spośród różnych dolegliwości władcy (niezrównoważenie psychiczne, syfilis) zasadniczą chorobą była gruźlica. Jednak to nie diagnoza medyczna znajduje się w polu zainteresowań Autorów, lecz obieg informacji w pierwszych miesiącach po zgonie. Książka stanowi rozwinięcie wcześniejszej pracy Autorów na ten temat<sup>6</sup> i jest oparta na źródłach dyplomatycznych zachowanych w archiwach austriackich, belgijskich, czeskich, hiszpańskich, niemieckich i włoskich. Do źródeł rękopiśmiennych trzeba jeszcze doliczyć liczne edycje źródeł oraz pokaźną liczbę starodruków. To zestawienie daje wyobrażenie o skali przeprowadzonych kwerend.

Publikacja dzieli się na 13 rozdziałów. Na wstępie Autorzy podkreślili rozdźwięk między propagowanym przez praski dwór obrazem cesarza jako chrześcijańskiego rycerza broniącego wiary przed innowiercami a rzeczywistością<sup>7</sup> (*Mezi propagandou a skutečností*, s. 5-7) oraz skoncentrowanie się historyków oceniających władcę na stanie jego zdrowia<sup>8</sup>. Sami Autorzy w swej analizie funeralnych kazań i druków panegirycznych zmierzają ku

<sup>5</sup> T. Černušák, „Český Časopis Historický” 2015, R. 113, nr 3, s. 888-889; i d e m, „Bollettino dell’Istituto Storico Ceco di Roma” 2016, nr 10, s. 187-189; M. Koldinská, „HOP. Historie – Otázky – Problémy” 2015, R. 7, nr 2, s. 280-282.

<sup>6</sup> V. Bůžek, P. Marek, *Nemoci, smrt a pohřby Rudolfa II.*, „Český Časopis Historický” 2013, R. 111, nr 1, s. 1-30, [on-line:] [https://www.academia.edu/41287907/Nemoci\_smrt\_a\_poh%C5%99by\_Rudolfa\_II] – 30 IV 2020. Autorzy swe ustalenia zaprezentowali także w publikacji w języku niemieckim: i d e m, *Krankheiten, Sterben und Tod Kaiser Rudolfs II. in Prag*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” 2017, Nr. 125, s. 40-67, [on-line:] [https://dk.upce.cz/bitstream/handle/10195/72335/MIOG\_Pavel\_Marek\_054-081.pdf?sequence=1&isAllowed=y] – 1 V 2020. Por. także pokrewny tematycznie artykuł dot. Ferdynanda I: V. Bůžek, *Ferdinand I. ve svědectvích o jeho nemocech, smrti a posledních rozloučeních*, „Český Časopis Historický” 2014, R. 112, nr 3, s. 402-431. Jego treść autor rozwinął w książce: i d e m, *Smrt a pohřby Ferdinanda I. a jeho synů. Reprezentace katolické víry, politické moci a dynastické paměti Habsburků*, Praha 2020.

<sup>7</sup> Na marginesie – jako ilustrację tej tezy – mogę przywołać panegiryczny obraz Hansa von Aachen *Alegoria zdobycia Székesfehérváru* z cyklu *Tři alegorie „dlugiej wojny”* eksponowany na wystawie *Ottomania* w Muzeum Narodowym w Krakowie (26 czerwca – 27 września 2015 r.). Rudolf II jest na nim ukazany jako triumfujący cesarz rzymski z liściem palmowym w lewej ręce i wieńcem laurowym w prawej, pomimo tego, że sukces pod Székesfehérvárem był tylko krótkotrwały i twierdza została utracona. Por. *Ottomania. Osmański Orient w sztuce renesansu*, red. R. B o r n, M. D z i e w u l s k i, G. M e s s l i n g, Kraków 2015, s. 108, reprodukcja na s. 110.

<sup>8</sup> Por. pominięte przez Autorów studium Jiřího Ramby, lekarza prowadzącego archeologiczne rekonstrukcje: J. R a m b a, *Nemocný 22. český král a římský císař Rudolf II. Habsburský*, „Vita Nostra Revue” 2012, R. 21, nr 3, s. 48-54; przedruk pt. 23. *český král a římský císař Rudolf II. Habsburský*, [w:] i d e m, *Tajemství Karla IV. Čestí panovníci ve světle antropologicko-lékařských zkoumání*, Praha 2015, s. 160-176 oraz i d e m, *Rudolf II. Habsburský, 22. český král a římský císař*, [w:] i d e m, *Záhada nemoci Karla IV. Osobnosti českých dějin z perspektivy obličejové chirurgie*, Praha 2020, s. 71-94.

rekonstrukcji wysublimowanych form komunikacji tworzących symboliczny obraz Rudolfa II od schyłku życia poprzez śmierć do uwiecznienia cesarza.

Informacje o stanie zdrowia Habsburga już pod koniec lat siedemdziesiątych XVI w. zaczęły przyciągać uwagę obcych dworów, co znalazło wyraz w raportach dyplomatów. Autorzy zrelacjonowali pierwsze doniesienia i działania medyków w kolejnym rozdziale *Melancholia (Melancholie, s. 8-13)*, którą to przypadłość możnych ówczesnego świata przypisywano władcy. W celu jej scharakteryzowania odwołali się do dzieła Roberta Burtona *The Anatomy of Melancholy* wydanego w roku 1621 i wielokrotnie wznawianego, przy czym nie czerpali z wydań z epoki<sup>9</sup>, lecz z przekładu czeskiego<sup>10</sup>, posiłkując się najnowszym opracowaniem Lászla F. Földényiego<sup>11</sup>. Natomiast klasyczna praca *Saturn i melancholia*<sup>12</sup> nie jest im nawet znana!

Kolejny etap choroby przyniósł pogorszenie stanu zdrowia, czemu starano się przeciwdziałać zastosowanymi procedurami leczniczymi (*Zhoršení zdravotního stavu a léčebné postupy, s. 14-19*). Pomimo starań lekarzy<sup>13</sup> 20 stycznia 1612 r. nastąpił zgon. Autorzy stawiają pytanie, czy była to dobra śmierć (*Dobrá smrt?, s. 20-25*). Z jednej strony w relacjach dyplomatycznych przewijały się doniesienia o nagłym zgonie, który uniemożliwił cesarzowi przyjęcie po odbyciu spowiedzi dalszych sakramentów; z drugiej zaś – o odpuszczeniu bratu Maciejowi wszelkich jego przewinień, w czym dostrzegano przede wszystkim odbicie oczekiwanego od katolickiego władcy spełnienia wymogów *artibus bene moriendi*. Śmierć cesarza uruchomiła całą machinę dworską – zabezpieczenie prywatnych komnat Rudolfa, rozesłanie wiadomości, sekcję zwłok i ich balsamowanie. Autorzy przedstawili wnioski płynące z analizy

<sup>9</sup> Democritus Junior [pseud., scil.: Robert Burton], *The Anatomy of Melancholy, What It Is. With all the Kinds, Causes, Symptomes, Prognostickes, and Several Cures of it. In Three Maine Partitions with their Several Sections, Members, and Subsections. Philosophically, Medicinally, Historically, Opened and Cut up*, Oxford 1621; liczne wersje dostępne on-line, wśród nich wyd. 6 u Henry'ego Crippsa (Oxford 1638): [[https://books.google.pl/books?id=cPgveWnCdRcC&printsec=frontcover&redir\\_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.pl/books?id=cPgveWnCdRcC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)] – 13 VIII 2015.

<sup>10</sup> R. Burton, *Anatomie melancholie*, wybrał a přeložil M. Petříček, Praha 2006. Dla ścisłości należałoby odnotować, że Burton swe dzieło wydał pod pseudonimem Democritus Junior (deklarując się jako kontynuator Demokryta z Abdery), a dopiero nowoczesne edycje ukazały się pod jego nazwiskiem.

<sup>11</sup> L.F. Földényi, *Melankólia*, Magvető Kiadó 1984. Autorzy korzystali z wyd. czeskiego: idem, *Melancholie. Její formy a proměny od starověku po současnost*, Praha 2013.

<sup>12</sup> R. Klibansky, E. Panofsky, F. Saxl, *Saturn and Melancholy. Studies in the History of Natural Philosophy, Religion and Art*, London 1964; wyd. pol.: idem, *Saturn i melancholia. Studia z historii, filozofii, przyrody, medycyny, religii oraz sztuki*, przeł. (z wyd. niem.) A. Kryczyńska, Kraków 2009; zob. cz. I: *Pojęcie melancholii i jego historyczny rozwój* (s. 21-144).

<sup>13</sup> Na temat cesarskich medyków zob. B. Divišová, *Lékaři Rudolfa II. – městská elita?*, [w:] *Pražské městské elity středověku a raného novověku – jejich proměny, zázemí a kulturní profil. Sborník příspěvků z 21. vědecké konference Archivu hlavního města Prahy, uspořádané ve spolupráci s Institutem mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy ve dnech 1. a 2. října v Clam-Gallasově paláci v Praze*, sestavili O. Fejtoš, J. Pešek, V. Ledvinka, Praha 2004, s. 335-340; Zusammenfassung: *Die Ärzte Rudolfs II. – eine städtische Elite?* (s. 393-394).

sprawozdania z sekcji zwłok cesarza<sup>14</sup> i poddali krytyce jej omówienie przez Josefa Janáčka<sup>15</sup> oparte na świadectwie Pavla Skály ze Zhoře<sup>16</sup>, którego relację uznali „za bardzo mało prawdopodobną” (s. 107 w przyp. 121 do tekstu na s. 22). Z zanotowanych obserwacji lekarzy wynika stan chorobowy układu oddechowego i trawiennego Rudolfa, ale bezpośrednią przyczyną jego śmierci był zawał serca (s. 23).

Nazajutrz po śmierci wystawiono zwłoki w sali audiencjonalnej pałacu, gdzie pozostały do 5 lutego. Autorzy zwracają uwagę, że szaty trumienne ujawnione przy otwarciu trumny w 1928 r. różnią się od opisów świadków i świadectw ikonograficznych (reprodukowanych w książce, il. 3 i 4)<sup>17</sup>. Wyciągają z tego wniosek, że w trakcie ostentacji ciało Habsburga musiało być przebierane.

Na przykładzie Henryka Juliusza, ks. Brunszwiku i Lüneburga<sup>18</sup>, Autorzy prezentują *Żalobę cesarskiego powiernika (Smutek císařova důvěrníka, s. 26-31)*. Szczegółowo relacjonują zabiegi Welfa o wsparcie cesarza w sporze z miastem Brunszwik, a następnie jego udział w pogodzeniu Rudolfa z bratem Maciejem. Godność przewodniczącego Tajnej Rady Henryk Juliusz uzyskał już u schyłku władzy Rudolfa, po jego detronizacji. Śmierć cesarza zastała księcia w jego rodowych dobrach, skąd powrócił do Pragi. Wedle przytoczonego przez Autorów świadectwa mantuańskiego posła: „Brunszwicki książę płakał i był wielce zasmucony, że nie mógł z Jego Miłością cesarską przed śmiercią rozmawiać” (s. 26).

W rozdziale *Obraz ciała społecznego (Obraz sociálního těla, s. 32-35)* Autorzy ukazują zabiegi Macieja II o właściwe przygotowanie uroczystości pogrzebowych, a także przekazywanie wiadomości na dwór hiszpański. W tym kontekście podkreślają, że wystawienie ciała zmarłego na widok publiczny pozostawało przeciwstawne zwyczajom „niewidzialnego króla” ukształtowanym w młodych latach spędzonych przez niego właśnie w Madrycie.

<sup>14</sup> Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Familienakten, k. 65.

<sup>15</sup> J. Janáček, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 504; książka wciąż wznawiana – do 2003 r. miała trzy wydania.

<sup>16</sup> *Pavla Skály ze Zhoře Historie česká od r. 1602 do r. 1623*, t. 1: 1602-1616, ed. K. Tieftrunk, Praha 1865, s. 330-331.

<sup>17</sup> Por. prace pominięte w bibliografii: M. Bravermanová, A. Čierna, *Pohřební textilie z hrobu Rudolfa II. v královské hrobce v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*, „Archaeologia Historica” 1997, t. 22, s. 363-385, [on-line:] [<https://digilib.phil.muni.cz/handle/11222.digilib/140261>] – 12 VII 2021; M. Bravermanová, *Funeral Textiles from the Tomb of Rudolf II in the Royal Crypt of St. Vitus Cathedral at Prague Castle*, [w:] *Rudolf II, Prague and the World. Papers from the International Conference. Prague, 2-4 September, 1997*, ed. L. Konečný, B. Bukovinská, I. Muchka, Prague 1998, s. 262-269.

<sup>18</sup> Notabene jego śmierć też znalazła odbicie w literaturze: por. B. Divišová, *Smrt, pitva a pražská balzama-ce vévody Jindřicha Julia Brunšvického, tajného rady císaře Rudolfa II.*, „Dějiny Věd a Techniky = History of Sciences and Technology Praha” 2017, R. 50, nr 1, s. 47-64.

Podczas gdy biologiczne ciało cesarza z wolna ulegało rozkładowi, majestatyczność jego ciała społecznego demonstrował złoty łańcuch Orderu Złotego Runa, następnie zawieszony na *castrum doloris*.

Spośród relacji zagranicznych posłów wysyłanych na ich macierzyste dwory zwraca uwagę krytyka Rudolfa II przeprowadzona przez nuncjusza Giovanniego Battisty Salvaga, który na podstawie zgromadzonych przez cesarza obrazów podał w wątpliwość katolicką prawowierność Habsburga.

Można by sądzić, że na habsburskim dworze, tak owładniętym etykietą, każde wydarzenie miało z góry określony przebieg. Jednak Autorzy w rozdziale *Wyglądany wzorzec rewerencyjnego obrzędu w pogrzebach przodków (Očekávaný vzor pietního obrádu v pohřbech předků*, s. 36-47) ukazują dwie strony żałobnych uroczystości. O pogrzebie Karola V w Augsburgu (24-25 lutego 1559 r.) jedynie wspominają, że przebiegał według ceremoniału późnośredniowiecznego dworu burgundzkiego, natomiast szczegółowo prezentują – wzorowany na nim – przebieg uroczystości pogrzebowych Ferdynanda I we Wiedniu (5-7 sierpnia 1564 r.) i w Pradze (20-21 sierpnia 1564 r.), a także Maksymiliana II w Pradze (22-23 marca 1577 r.), choć tu informacje źródłowe są skromniejsze. Przedstawiają również próby – zrealizowane bądź nie – odejścia od tradycji, motywowane czy to oszczędnością, czy też obiektywnymi przeszkodami. Ostatecznie szczątki obu władców oraz Anny Jagiellonki, żony Ferdynanda, spoczęły w roku 1590 pośrodku chóru katedry św. Wita w sarkofagu wykonanym przez Aleksandra i Abrahama Colinów (tzw. *Colinovo mauzoleum*).

W kolejnych rozdziałach Autorzy omawiają przebieg uroczystości żałobnych we Florencji, gdzie żoną Kosmy II Medyceusza była Maria Magdalena, siostra stryjeczna zmarłego (*Smuteční slavnost ve Florencii*, s. 48-58), oraz w krajach pod władzą hiszpańskich Habsburgów (*Poslední rozloučení v Madridu*, s. 59-68, i *Pohřební obrády v Antverpách a Bruselu*, s. 69-77).

Rozdział *W ostatniej drodze w Pradze (Na poslední cestě v Praze*, s. 78-88) otwiera wzmianka o nagłym wyjeździe arcyksięcia Macieja z Pragi do Wiednia i szerzącej się plotce o jego niespodziewanej śmierci. Przyczyną jego przeniesienia się do Hofburga okazała się infekcja górnych dróg oddechowych. Opinia o oczekiwanych od władcy cnotach doznawała uszczerbku z powodu nieskrywanej nienawiści do zmarłego i braku szacunku dla niego. Objawiło się to w zwlekaniu z pochówkiem, odkładanym do czasu wyboru nowego cesarza z obawy, by wcześniejsze złożenie zwłok do grobu nie naruszyło trwałości władzy.

Po powrocie do Pragi Maciej – już jako cesarz – wdał się w przetargi wokół przebiegu pogrzebu. Najwyżsi urzędnicy Królestwa Czeskiego domagali się, by – wzorem pogrzebu Maksymiliana II – uroczysty kondukt zszedł od klasztoru na Strahove, podczas gdy władca dążył do szybkiego przeniesienia zwłok z kościoła pw. Wszystkich Świętych do katedry św. Wita (Autorzy nie wykluczają, że Maciejem mogła też kierować obawa, by okazały pochód nie zakończył się rozruchami, jak to miało miejsce podczas pogrzebu ojca; s. 81).

Te spory były znane zagranicznym posłom, co spowodowało opieszałość w przyjeździe do Pragi młodszych braci: arcyksiążąt Maksymiliana III i Albrechta VII, który ostatecznie w pogrzebie nie wziął udziału.

Cesarz postawił na swoim i szczątki Rudolfa II niemal po kryjomu zostały przeniesione do krypty 1 października 1612 r. Autorzy przypuszczają, że trumna z ciałem zmarłego została jeszcze w kościele pw. Wszystkich Świętych włożona do cynowego sarkofagu i w nim przeniesiona do katedry.

Dekoracji sarkofagu Autorzy poświęcili nader skrótowy opis i analizę, ale obarczone kardynalnym błędem. Uznali, że na wieku zostali pod krzyżem przedstawieni Panna Maria i św. Jan Chrzciciel (*sic!*, s. 81 i n.). Można by to uznać za lapsus językowy (Chrzciciel zamiast Ewangelisty vel Apostoła), gdyby nie brnęli w to w dalszym wywodzie. W zasadzie słusznie stwierdzają, że „oboje święci na trumnie z największym prawdopodobieństwem [skąd to zastrzeżenie – kom. W.M.] ucieleśniali chrześcijańskich orędowników” (s. 82), co stanowi trafną interpretację grupy Deesis, obejmującej Marię i św. Jana Ewangelistę! Wręcz piszą: „Wyobrażenie Świętego Jana Chrzciciela [...] wyraźnie odsyła do Janowego *Objawienia*” (s. 82), czym nie pozostawiają wątpliwości, że to Chrzciciela za autora Apokalipsy uważają! Cóż, jedna – nawet tak zasadnicza – pomyłka nie przekreśla pozytywnego wrażenia, jakie sprawia lektura tej publikacji.

Uroczystą mszę żałobną w katedrze św. Wita koncelebrowali abp praski Jan III Loheilius i bp ołomuński František z Dietrichštejna (Franz Seraph von Dietrichstein) w dniu 3 października. Ściany katedry były przysłonięte czarnym suknem, a pośrodku stało okazałe *castrum doloris* (il. 12 i 13). *Laudatio* zmarłego wygłosił Jiří Barthold Pontanus z Breitenberka<sup>19</sup>, a jego treść Autorzy obszernie omawiają (s. 84-88).

Współczesną ocenę praskich uroczystości oddaje tytuł kolejnego rozdziału: *Lichy pogrzeb tak potężnego mocarza (Mizerný pohřeb tak velikého potentáta, s. 89-93)*, zaczerpnięty z zapisków Nathanaela Vodňanského<sup>20</sup>. Przy czym opinia Autorów, że „współcześni obserwatorzy [...] nie powstrzymali się przed bardzo krytycznymi słowami, gdy stwierdzili, ile środków finansowych zostało wydanych na skromne uroczystości pogrzebowe” (s. 89) nie jest jasna: czy wzburzyło ich skąpstwo, czy przeciwnie – rozrzutność niewspółmierna do efektów. Dla kontrastu z pogrzebem cesarza Rudolfa zrelacjonowali – za Claude’em Morillonem<sup>21</sup> – przebieg niewiele wcześniejszego pogrzebu Henryka IV Burbona w Paryżu i Saint-Denis (29 czerwca - 2 lipca 1610 r.).

<sup>19</sup> Por. *Laudatio funebris in obitum sacratissimi et augustissimi Romanorum imperatoris Rudolphi II [...], inscripta a [...]* Georg. Bartholdo Pontano a Braitenberg [...], Pragae 1612.

<sup>20</sup> N. Vodňanský, [Zápisky], apud datum 20 IX 1612, [w:] *Paměti Vodňanských z Uračova*, ed. J.V. Šimák, „Časopis Společnosti Přátel Starožitností Českých” 1902, R. 10, s. 10-15, 53-59; loc. cit.: s. 54, [on-line:] [<http://historie.hranet.cz/heraldika/cspsc/cspsc1902.pdf>] – 18 VIII 2015.

<sup>21</sup> C. Morillon, *Pompe funebre de Tres-Chrestien [...]* Henry le Grand, Roy de France & de Nauarre, Lyon 1610, [on-line:] [<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k799858.r=morillon%20claudes>] – 11 V 2016.

Tytuł końcowego rozdziału – *Tryumf wieczności* (*Triumf věčnosti*, s. 94-96) – zapowiada relacje o sposobach upamiętnienia zmarłego, ale ogranicza się do przypomnienia ostatnich chwil cesarza i sprawozdania z sekcji zwłok, uroczystości żałobnych w Europie oraz pogrzebu w Pradze. Słowem – streszcza zawartość książki.

Autorzy swój wywód obudowują dokumentacją zawartą w 450 przypisach, niestety umieszczonych poza tekstem (s. 97-130), i 24 ilustracjami na dwóch niepaginowanych wkładkach kredowych (pomiędzy s. 36 a 37 i 72 a 73; ich spis znajduje się na s. 131-132). Godzi się zaznaczyć trafny dobór materiału ikonograficznego z epoki i – przy braku wyobrażeń odnoszących się bezpośrednio do Rudolfa II – wsparcie się przedstawieniami analogicznych wydarzeń.

Wykaz źródeł i literatury (*Prameny a literatura*, s. 133-148) dzieli się na źródła niepublikowane i wydane (obejmujące edycje i starodruki) oraz literaturę (opracowania). Książkę zamyka indeks osób (s. 149-154), niestety pomijający postacie występujące w przypisach. Użyteczne są natomiast hasła zbiorcze – np. *Habsburgové* (= Habsburgowie) czy *španělský vyslanec* (= hiszpański poseł) – z odesłaniem do poszczególnych osób.

*Wojciech Mischke*